

Rozmowy o rzeczach ważnych. Proces militarizacji dzieciństwa w rosyjskim systemie edukacyjnym w latach 2022–2024

Conversations about Important Things: The Process of Militarization of Childhood in the Russian Education System in 2022–24

AGNIESZKA SMÓLCZYŃSKA-WIECHETEK

agnieszka.smolczynska@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-7936-1655

ABSTRACT: The article examines the process of the militarization of childhood in the Russian Federation in the light of legal and educational changes implemented between 2022 and 2024. The primary aim is to illustrate how the Russian state, through its education system and legislation, normalizes a military approach to citizenship and promotes militaristic and patriotic attitudes among children and youth. Based on an analysis of new regulations and school programs, such as “Conversations on Important Matters” and “Foundations of Security and Defense of the Fatherland,” the article traces the growing militaristic trends within the Russian educational system. Utilizing a feminist security studies perspective, it demonstrates how militarization shapes children's daily lives and identities, fostering an attachment to the state and its defense policies.

KEYWORDS: militarization of children, militarization of childhood, education system, Russian Federation, war in Ukraine, feminist security studies.

Wprowadzenie

Na jednym z forów dla rosyjskich nauczycieli Alians Nauczycieli¹ przeczytałam pytanie skierowane do rodziców i brzmiało ono tak: „1 września

---

¹ Forum funkcjonuje na platformie Telegram pod nazwą „Альянс Учителей”. Grupa skupia 5160 subskrybentów. Opisuje siebie jako Międzyregionalny Związek Zawodowy wszystkich pracowników oświaty (od wychowawców przedszkoli po nauczycieli uczelni wyższych). link do grupy: www.t.me/teachers_union (dostęp: 20.10.2024).

przyprowadzasz dziecko do szkoły. Dyrektorka podczas spotkania z rodzicami uśmiecha się, szczebiocze i mówi: „Wasza klasa ma nowego wychowawcę! To bohater Specjalnej Operacji Wojskowej!” — co zrobicie?”². Moje osobiste zdziwienie i poczucie niezręczności pomieszanego ze strachem doprowadziło mnie do zainteresowania problemem militaryzacji dzieci i dzieciństwa w Federacji Rosyjskiej i tego jak zmienia się on po rozpoczęciu wojny na pełną skalę przeciwko Ukrainie w 2022 roku.

W tekście skupiam się na tym, jak dzieci i samo dzieciństwo są angażowane w procesy legitymizacji niezbędne do budowania narodu i państwa oraz prowadzenia wojen. Chciałabym się przyjrzeć mechanizmom, a dokładnie stanowieniu prawa oraz zmian podstawy programowej w szkołach podstawowych i średnich, za pomocą których dochodzi do normalizacji wojny, odpolitycznienia jej, a także do przygotowywania i wychowywania obywateli do następnych konfliktów, a co za tym idzie wpływu na sytuację geopolityczną i bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych. Wychodzę z założenia, za Alison Watson, że dzieci w systemie międzynarodowym nie są jedynie biernymi ofiarami, postrzeganymi jako pozbawione „władzy” w tradycyjnym rozumieniu (Watson 2015) i warto przyjrzeć się temu, do czego są wychowywane.

W rozważaniach prowadzi mnie perspektywa feministyczna, która przesuwając główne zainteresowania badań polityki międzynarodowej z bezpieczeństwa państwa na bezpieczeństwo ludzi oraz skupia się na grupach aktorów politycznych do tej pory marginalizowanych (Czaputowicz 2008: 371; True 2006: 299). Także na dzieciach i problemie dzieciństwa w studiach nad bezpieczeństwem oraz tego, jak dzieci stają się podmiotami i przedmiotami militaryzacji (Natanel 2016: 18; Åhäll 2016, Enloe 1989). Dodatkowo teorie feministyczne wchodzą w zagadnienia polityczności inaczej i realizują krytyczne studia nad bezpieczeństwem w sposób, który otwiera przestrzeń do wyjścia poza dominującą w stosunkach międzynarodowych narrację (Åhäll 2016: 155). Pozwalają też przyjąć, że „to, co jest osobiste i polityczne”, jest także „międzynarodowe” (Enloe 1989).

Opieram się na kilku wybranych źródłach teoretycznych i metodologicznych inspiracjach: na pracach feministycznej badaczki stosunków międzynarodowych Lindy Åhäll (2016, 2019), która w swoich badaniach skupia się nad logiką przemocy politycznej i polityką emocji, a także na tym, jak militaryzacja jako praktyka bezpieczeństwa staje się częścią tworzenia sensu w codziennym życiu. Na wpływowych ideach Cyntii Enloe (2023) dotyczących feministycznego spojrzenia na wojnę, militaryzację kultury, politykę płci na

² Wpis: «Скромные военные» и «волнительные встречи»: школы отчитываются о визитах «героев СВО» одинаковыми постами, Альянс Учителей, 14 maj 2024, www.t.me/teachers_union/1520 (dostęp: 12.10.2024).

szczeblu krajowym i międzynarodowym oraz Judith Butler (2011, 2018) dotyczących performatywności (nie tylko płci, ale także dyskursu) i zadawaniu przemocy państwowej (2020). Istotne są także badania Julii Hoban (2022), która skupia się na polityce dzieciństwa i młodości w kontekście konfliktów i budowania pokoju, w tym na terenach Donbasu po 2014 roku oraz badania uczonych, które zajmują się problemami konceptualizacji dzieciństwa i ról, jakie dzieci mogą odgrywać w międzynarodowym systemie bezpieczeństwa w warunkach postkonfliktowych (Watson 2015; Hutchison i Bleiker 2008; Errante 1999; Wessells 2006).

W pierwszej części tekstu przedstawiam ramy interpretacyjne oraz wyjaśniam, w jaki sposób rozumiem pojęcia militaryzacji i wychowania patriotycznego. Na potrzebę tego opracowania zwracam uwagę także na kwestie militaryzmu i patriotyzmu. Druga część zawiera analizę stanu prawnego dotyczącego systemu edukacji w Federacji Rosyjskiej, ze szczególnym uwzględnieniem przepisów wprowadzonych lub zmodyfikowanych po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji na Ukrainę. W tekście przywołuję również kilka podstawowych dokumentów programowych z 2021 roku, które — mimo wcześniejszego uchwalenia — mają istotne znaczenie dla procesu militaryzacji i stanowią odniesienie dla aktów prawnych przyjmowanych po lutym 2022 roku. W trzeciej części artykułu analizuję narzędzia wykorzystywane do wprowadzania militaryzacji do szkół. Skupiam się na tym, w jaki sposób programy nauczania, wzbogacone o nowe treści po lutym 2022 roku z pełnią istotną rolę w legitymizacji trwającej wojny i jak ważne mogą być dla przyszłych konfliktów. Szczególną uwagę poświęcam nowemu przedmiotowi: Rozmowy o rzeczach ważnych, w którym łączy się instrumentalizację pamięci wojennej z promowaniem dumy z pełnienia służby wojskowej. Praktyki szkolne, narzucone przez władzę i realizowane przez nauczycieli przenikają do codziennej rzeczywistości uczniów, wzmacniając procesy militaryzacyjne. Pozostawiam opis codziennych praktyk i bezpośredniego angażowania dzieci w performatywne praktyki upamiętniania wojny, choć jest to przedmiotem moich zainteresowań badawczych. Jednak znacznie wychodzi poza temat niniejszego artykułu.

Na podstawie analizy treści materiałów dydaktycznych do przedmiotu „Rozmowy o rzeczach ważnych”, podręczników do przedmiotu „Podstawy bezpieczeństwa i obrony Ojczyzny”, analizy podstawy programowej dla szkół podstawowych i średnich, przyglądam się temu, w jaki sposób zwykli ludzie zaczynają traktować wojnę jako coś oczywistego i postrzegają dążenie do militarystycznych ideałów jako normalny aspekt obywatelstwa. Gdzie się to zaczyna? Pomaga mi w tym wiedza jakościowa pochodząca z wywiadów przeprowadzonych w maju — czerwcu 2024 roku z nauczycielkami z Federacji Rosyjskiej.

Militaryzacja i wychowanie patriotyczne: ramy interpretacyjne

Dla niniejszego tekstu podstawowymi są pojęcia militarizmu, militaryzacji, patriotyzmu i wychowania patriotycznego.

Militaryzm powszechnie jest rozumiany jako „polityka zbrojeń, przygotowań do wojny”, jako „ideologia i oparta na niej polityka zbrojeń i wojen zaborczych” (Słownik Języka Polskiego PWN 2005), ale też jako „struktura władzy, w której wojsko wywiera decydujący wpływ na politykę państwa” (Słownik Języka Polskiego PWN). Militaryzacja z kolei to „zastosowanie form i metod organizacji wojskowej w jakiejś dziedzinie; zwiększanie ilości wojska, zbrojenie” (Mały Słownik PWN 1995) oraz „podporządkowanie życia gospodarczego, społecznego, politycznego celom wojskowym”. I choć militarizm jest odbierany często jako przekonanie, a militaryzacja jako proces, pojęcia te są często używane zamiennie, co może sugerować, że związek między nimi nie jest dostatecznie zbadany (Åhäll 2016).

W badaniach feministycznych spotykane jest bardziej wyraźne różnicowanie tych dwóch pojęć. Na przykład Laura Shepherd w podręczniku do feministycznego wprowadzenia do stosunków międzynarodowych definiuje militarizm jako „przekonanie, że najbardziej odpowiednim rozwiązaniem problemu lub odpowiedzią na wydarzenie jest użycie sił zbrojnych”, a militaryzację jako „proces, poprzez który istoty lub rzeczy stają się związane z wojskiem lub nabierają cech wojskowych” (Shepherd 2010: xxiii). Z kolei Annica Kronsell i Erika Svedberg „postrzegają militarizm jako „podstawowy system wartości, który przenika organizacje wojskowe i działania wojenne”, a militaryzację jako „proces przygotowania i angażowania się w rzeczywiste praktyki związane z wojną” (Stavrianakis i Selby, Kronsell i Svedberg 2012: 5).

To rozgraniczenie na system wartości oraz na proces przygotowywania jest mi bliskie. Zgadzam się z Lindą Åhäll, że militaryzacja obejmuje coś więcej niż to, co jest od razu widoczne (Åhäll 2016: 10). Militaryzację rozumiem jako proces, w którym zwykli ludzie zaczynają traktować wojnę jako coś oczywistego, akceptują wojskową logikę w życiu osobistym, a następnie akceptują wojskowe sposoby rozwiązywania problemów, zaczynają dążyć do militarystycznych ideałów jako do czegoś, co jest oczywistą częścią postawy obywatelskiej.

Militaryzacja to proces. Jest napędzana przez idee, ale to także praktyki życia codziennego zorganizowane wokół wojny bądź/i przygotowań do niej. Takie podejście umożliwia skupienie się na ludziach (ciałach), a nie na politykach rządów i umożliwia spojrzenie „w głąb”. W *Dwunastu feministycznych lekcjach o wojnie* Cyntia Enloe o militaryzacji pisze, że militaryzacja:

[...] jest to proces, który spaja idee, relacje i praktyki. Ukrywa się, przenika i kusi, zazwyczaj nie wkracza z hukiem i fanfarami. Postępuje powoli i krok

po kroku, przekształca jednostki, instytucje i społeczności. Może wykonywać swoją transformacyjną pracę bez większej uwagi społecznej. Z jednej strony ze względu, że wiele militaryzacji dzieje się w naszych umysłach, trudno ją śledzić. Ale na nasze szczęście rzadko jest to spójny i scentralizowany projekt (Enloe 2023).

Patriarchalne idee, od których zależy proces militaryzacji, są obecne w sposób znaczący w rosyjskich rządowych programach społecznych (Omelchenko et al. 2015). Dotyczą zarówno mężczyzn jak i kobiet. I są one bardzo różne. Procesy militaryzacji przyjmują i realizują specyficzne rodzaje męskości — bohater wojenny, naukowiec specjalizujący się w rozwoju broni — szczególnie specjalista w zakresie pilotowania i konstrukcji dronów, dowódca połowy przekształcony w nauczyciela/polityka to ich stawia się dzieciom i młodym ludziom za wzór. Ale dla powodzenia ich „misji” potrzebne jest wsparcie kobiet. Militarizm owija się zatem w kamuflaż macierzyństwa, lojalności małżeńskiej, sfeminizowanej wdzięczności, nauczycielstwa, a nawet równości kobiet (Enloe 2023). Zatem śledzę nadużycie ideologiczne, które kryje się w oficjalnych dokumentach programowych, przepisach prawa przyjętych przez rządy rosyjskie po 2022 roku. Przyglądam się temu, jak przedstawia się w nich mężczyźni, kobiety i dzieci oraz temu, jak poprzez wypaczenie lub zmanipulowanie ról społecznych tworzy się przestrzeń codziennej przemocy i role, jakie dzieci odgrywają w ich kształtowaniu (Beier 2020).

Kolejnymi ważnymi dla tej analizy pojęciami są patriotyzm i wychowanie patriotyczne, które na potrzeby tego tekstu rozumiem jako ideologię, napędzającą proces militaryzacji w Federacji Rosyjskiej. Pozostawiam poza artykułem bardzo ożywioną dyskusję na temat tego, czy kleptokratyczny, autorytarny „putinizm” jest już ideologią *sensu stricto* (Savin 2023; Gudkov 2021) i tego jak działają współczesne ideologie nieliberalne, przyjęte przez koncerny autokratyczne w wielu częściach świata (Appelbaum 2024).

Podzielam zdanie, że stabilność reżimu rosyjskiego w dużej mierze wynika z jego zdolności do manewrowania i wykorzystywania cudzych konstruktów i narracji ideologicznych dla własnych interesów, w tym przede wszystkim utrzymania lojalności różnych grup społecznych i zapobiegania konsolidacji przeciwników (Judin 2024). I choć ideologia putinizmu nie jest usystematyzowana, to istnieje. Jest rozproszona w przemówieniach, artykułach i wywiadach oraz dokumentach programowych i dekreтах uchwalanych przez prezydenta (Kolesnikow 2022). Natomiast fakt, że nie jest wyrażona w tekstach filozoficznych, ale najczęściej wchłaniana jest przez znaki, symbole i kulturę popularną, sprawia, że jest ona zarówno podatna na kształtowanie, jak i łatwo przyswajalna przez osoby mniej wykształcone, ale także przez dzieci (Snegovaya et al. 2023). W kontekście inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 roku reżim polityczny Federacji Rosyjskiej ulega przemianie.

Od formuły „silne państwo i cywilizowany sposób życia” do mesjanizmu rewanżystowskiego, który stał się ideologicznym fundamentem obecnej wojny (Zorin 2022). Widzimy, jak z miesiąca na miesiąc stawał się coraz bardziej represyjny i wysuwał coraz szersze roszczenia do ideologicznej kontroli życia publicznego, oświaty, wychowania i kultury, a także życia osobistego. Potrzebą wojny jest polityczna mobilizacja ludności, a co za tym idzie, rozbudowane narracje i konstrukty ideologiczne, które ją wspierają.

Odnajdziemy je w oficjalnych koncepcjach i programach wychowania patriotycznego, Strategiach Bezpieczeństwa Narodowego (Указ № 400, 2021), Doktrynie Wojskowej (Военная доктрина 2014), Strategii Bezpieczeństwa Dzieci (Указ № 358, 2023) czy Podstawach polityki państwa na rzecz zachowania i wzmacniania tradycyjnych rosyjskich wartości duchowych i moralnych (Указ № 809, 2022). Splatają one w sobie różne narracje narodowe i polityki. Wprowadzają praktyki prowadzące do interpretacji patriotyzmu jako elementu militaryzacji (w sensie legitymizacji użycia siły). Programy edukacji patriotycznej, szkolenia paramilitarne, kultura popularna i media od lat pełniły rolę kanałów, za których pośrednictwem rosyjskie władze dążyły do stworzenia nowej narracji narodowej i wychowania kolejnych pokoleń prawdziwych patriotów. Inną kwestią pozostaje ich skuteczność (Lassila Sanina, 2022). Do tego potrzebne były praktyki militaryzacji. Ich podstawą stał się patriotyzm rozumiany przez kolejne rządy FR jako „jeden z fundamentów duchowo-moralnej jedności społeczeństwa” (Постановление № 1493) i integralna część kształtowania spójnej i pewnej siebie Rosji, zdolnej do asertywnego wystąpienia na arenie międzynarodowej jako wielka potęga. To nie tylko patriotyzm autentyczny, pozytywny, osobisty i ogólnie rozumiany jako poczucie identyfikacji z własnym krajem i przywiązanie do niego (Bar 1997). To też nie jedynie „ślepe przywiązanie do pewnych narodowych wartości kulturowych, bezkrytyczne dostosowywanie się do panujących zwyczajów grupowych i odrzucanie innych narodów jako grup zewnętrznych” w rozumieniu adornowskiego negatywnego patriotyzmu (Adorno 1950: 107-108). Po 2014 roku patriotyzm w rosyjskich koncepcjach państwowych zaczął coraz bardziej oznaczać lojalność wobec reżimu Putina i antyzachodniość. „Stał się formą kapitału symbolicznego, który jest wytwarzany, monitorowany i regulowany przez państwo” (Paul Goode 2018: 265-267). Powiązanie między patriotyzmem a militaryzmem i militaryzacją jest wielowymiarowe, a nawet, jak pisze Katri Pynnöniemi, sprzeczne. Nie istnieje jedna, lecz wiele interpretacji tego, czym jest patriotyzm we współczesnej Rosji — od patriotyzmu wojskowego przez patriotyzm intymny po „patriotyzm rozpacz” (Pynnöniemi 2021).

Dyskusja o treści patriotyzmu, jego związku z tożsamością narodową, państwową i obywatelską, jego barwach emocjonalnych i wieloznacznościach

była prowadzana przez wielu (Bruck 2014; Bækken 2021; Goode 2016; Alexeev i Pyle 2022; Sherlock 2020; Shulman 2002, Sanina 2016, Omelchenko et al. 2015). Poza tym namysł nad rozwojem teoretycznego aspektu patriotyzmu w Rosji nie jest zadaniem niniejszego artykułu. Jednakże, używając tego pojęcia jako uogólnienia stosunków jednostki z państwem i ideologią, która napędza proces militaryzacji w Federacji Rosyjskiej, będzie towarzyszył w rozważaniu na temat tego, jak jest on wykorzystywany do budowania programów szkolnych i w codziennych praktykach militaryzacji w rosyjskich szkołach.

Stan prawny. Przegląd zmian w ustawodawstwie rosyjskim regulującym system edukacji w Federacji Rosyjskiej po 2022 roku

Militaryzacja nie potrzebuje specjalnych aktów prawnych, ale jeśli stanożwione prawo umożliwia jej intensyfikację, chętnie korzysta z oferowanych przez państwo i rządy możliwości. Od 2022 roku w szkołach Federacji Rosyjskiej dla otworzono drzwi militaryzacji jeszcze szerzej. Dzieci i młodzież, ale także nauczyciele, są „przekonywani” do wspierania militarystycznych ideałów i praktyk. Oczekuje się od nich akceptacji dla stosowania podejść militarystycznych do rozwiązywania problemów społecznych i kwestii politycznych. Widać to w programach nauczania, o czym w następnej części tekstu, oraz w stanowionym prawie. Z przeprowadzonej analizy aktów prawnych, regulujących system edukacji, które zostały wprowadzone po 2022 roku, jasno wynika, że dla państwa rosyjskiego dzieciństwo, szkoła i edukacja to podstawowe obszary, nie tylko dla uzasadnienia działań wojennych w Ukrainie. To także miejsca, w których w tak wysoce zmilitaryzowanym społeczeństwie (Enloe 2022: 136; Gudkov 2021: T. 1, 37) wychowuje kolejne pokolenia w kulcie siły (Gudkov 2021: T. 1, 382). Próbuje wychowywać się kolejne pokolenia rekrutów.

Konieczność wprowadzenia elementów militaryzmu do systemu nauczania wynika z trzech ważnych dokumentów, które zostały uchwalone jeszcze przez 2022 rokiem. Są nimi „Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej, zatwierdzona dekretem Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 2 lipca 2021 r.; Narodowe Cele Rozwoju Federacji Rosyjskiej na okres do 2030 r. z 2021 roku i Cele z perspektywą do 2036 r. z maja 2024 (Указ № 309, 2024) oraz państwowy program „Rozwój edukacji” zatwierdzony uchwałą rządu FR z dnia 26 grudnia 2017 r. i poprawkami wprowadzonymi w 2024 r. (Постановление N 1642, 2024). Od 1 stycznia 2021 r. rozpoczęła się w Rosji realizacja kolejnego projektu federalnego „Edukacja patriotyczna obywateli Federacji Rosyjskiej” w ramach ogólnokrajowego projektu, tak zwanego „nacprojektu” — „Edukacja”, który miał zakończyć się wraz z końcem 2024

roku. Są to dokumenty programowe, które wytyczają ramy prawne dla tego integrowania interesów militarnych z praktykami codziennego życia. W jaki sposób? Przez normalizację sytuacji wojny jako wyraźnie społecznego przedsięwzięcia (Fogarty 2000: 21).

Po rozpoczęciu inwazji na Ukrainę, w pierwszej połowie 2022 roku działania skoncentrowano na „organizacji i realizacji przyjęć do placówek oświatowych Federacji Rosyjskiej obcokrajowców przybyłych z terytorium Donieckiej Republiki Ludowej, Ługańskiej Republiki Ludowej i Ukrainy (Письмо № ДГ-1684/05). Chodzi oczywiście o dzieci ukraińskie wywiezione na terytorium FR i dotyczyło to tylko szkół średnich i zawodowych.

W miarę upływu czasu i wydarzeń na froncie w lipcu 2022 roku, wprowadzono pierwsze zmiany w Ustawie o edukacji w Federacji Rosyjskiej (Закон N 296-ФЗ, 2022). Określonym grupom uczniów przyznano prawo do preferencyjnych warunków rekrutacji do szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych. Były to dzieci personelu wojskowego, pracownicy federalnych organów, obywatele powołani do służby wojskowej w momencie mobilizacji do Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, obywatele, którzy zawarli umowę na ochotniczą pomoc w wykonywaniu zadań powierzonych Siłom Zbrojnym Federacji Rosyjskiej lub oddziałom Gwardii Narodowej Federacji Rosyjskiej, pod warunkiem ich udziału w specjalnej operacji wojskowej na terytoriach Ukrainy, Donieckiej Republiki Ludowej, Ługańskiej Republiki Ludowej, obwodu zaporoskiego i obwodu chersońskiego. Objęło to także dzieci personelu wojskowego, pracowników prokuratury, pracowników organów spraw wewnętrznych osieroconych przez rodziców, którzy zginęli podczas służby wojskowej albo w czasie wykonywania swoich obowiązków. W grudniu 2022 roku prawa te rozszerzono także na szkoły wyższe.

Równolegle Ministerstwo Edukacji FR i Administracja Prezydenta pracowały nad nowym przedmiotem „Rozmowy o rzeczach ważnych” (Uroki o vazhnom), który miałyby na celu „kształtowanie wśród uczniów systemów wartości, w tym kreatywności, patriotyzmu i pragnienia jedności międzyetnicznej” (Chariczow 2022). Dwudziestego czerwca 2022 roku Siergiej Nowikow, dyrektor Departamentu Administracji Prezydenta FR ds. Projektów Publicznych, ogłosił, że nowy przedmiot zostanie wprowadzony do programu nauczania w szkołach podstawowych i średnich jako zajęcia pozalekcyjne. Zaplanowano 34 lekcje na cały rok szkolny, co odpowiada jednej godzinie lekcyjnej w tygodniu. I od 5 września 2022 roku w całej Federacji Rosyjskiej „Rozmowy” odbywają się w poniedziałki o godzinie 9:00.

Departament Polityki Państwowej i Zarządzania w Sferze Edukacji Ogólnej Ministerstwa Edukacji FR przesłał nauczycielom zalecenia metodyczne dotyczące realizacji tych lekcji (Письмо № 03-1190, 2022). Poinformowano,

że na portalu „Jedyna (ujednolicona) treść nauczania Edukacja ogólna”³ www.razgovor.edsoo.ru/ zostały umieszczone materiały niezbędne do przeprowadzenia lekcji (Письмо N 03-8716). Tematami przewodnimi „Rozmów” są: patriotyzm i edukacja obywatelska, edukacja historyczna, moralność, ekologia (Приказ N 2876 2021).

Rok 2023 to intensywne prace nad legislacją dotyczącą szkolnictwa na wszystkich poziomach. Przepisy były modyfikowane kilkadziesiąt razy. Wprowadzono siedemnaście ustaw, prezydent w sprawie szkolnictwa wydał pięć oddzielnych dekretów, a rząd Federacji Rosyjskiej piętnaście. Pozostałe resorty odpowiednio: Ministerstwo Edukacji FR — czterdzieści pięć, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego — dwa; Ministerstwo Sportu — dwa; Federalna Służba Nadzoru Edukacji i Nauki — dwa. Sześć z nich dotyczyło organizacji pracy szkolnictwa na ukraińskich terytoriach okupowanych przez Rosję.

Wprowadzane w 2023 roku zmiany (w porządku chronologicznym) dotyczyły poszerzania grup uprzywilejowanych osób, które na preferencyjnych warunkach np. zwolnienie z opłat, zwolnienie z egzaminów mogą się kształcić w rosyjskich szkołach. Dotyczyło to osób bezpośrednio zaangażowanych w działania zbrojne. Zakazano prowadzenia i organizowania kształcenia zawodowego osobom powiązanym z USA i pozostałymi nieprzyjawnymi państwami oraz agentami zagranicznymi (Федеральный закон № 124). W maju 2023 roku osoby niepełnosprawne i osierocone (w tym przez rodziców, którzy zginęli w czasie SOW) otrzymały możliwość jednokrotnego, bezpłatnego udziału w kursach przysposobienia zawodowego oraz prawo do miesięcznego stypendium na zakup pomocy szkolnych do realizacji tego przedmiotu. To jasny sygnał dla wszystkich, że poświęcenie dla ojczyzny jest opłacalne, wynagradzane.

Dodatkowo od maja 2023 roku prawo przyznaje osieroconym dzieciom i dzieciom pozostawionym bez opieki rodzicielskiej, które brały udział w operacjach wojskowych na Ukrainie, w DNR, LNR oraz w obwodach zaporoskim i chersońskim, pierwszeństwo w przydziale mieszkań (Федеральный закон № 189-ФЗ). W ten sposób władza komunikuje, że służba państwu daje pierwszeństwo, władza jest sprawiedliwa i dba o godne życie obywateli. I realizacja hasła propagandowego „Swoich nie porzucamy” (своих не бросаем), które w odniesieniu do rosyjskiej inwazji na Ukrainę w 2022 r. odnosi się to do pomocy udzielanej przez Rosję pseudorepublikom Donieckiej i Ługańskiej Republice Ludowej.

---

³ Człon „Jedynoje” — pol. Jedyna, nawiązuje do nazwy partii Jedynaja Rossija. «Единое содержание общего образования».

W czerwcu także rozszerzono listę organów uprawnionych do prowadzenia przygotowania mobilizacyjnego. Zgodnie ze zmianami takie przygotowanie oraz szkolenie „w interesie obronności i bezpieczeństwa państwa, zapewnienia ładu i porządku” (Закон № 229, 2023) mogą prowadzić placówki edukacyjne, w tym szkoły. To tylko pierwszy krok do wprowadzenia przygotowania wojskowego do szkół. To jakże symboliczny początek normalizacji sięgania po „ciała” nieletnich. Początek osvajania młodych ludzi z nieuchronnością poboru do armii i spóźniona odpowiedź na ucieczkę mężczyzn z FR po ogłoszeniu częściowej mobilizacji w 2022 roku.

Zgodnie z nowym brzmieniem art. 20 Ustawy o edukacji w FR (Закон № 264-ФЗ, 2023) za indywidualne osiągnięcia, uznawane przy przyjęciu obywateli FR do szkół średnich i zawodowych, a także na programy licencjackie i specjalistyczne, brane będą pod uwagę m.in. odbycie służby wojskowej z poboru, służby wojskowej na kontrakcie, służby wojskowej w ramach mobilizacji w Siłach Zbrojnych FR, a także udział w formacjach ochotniczych w czasie wojny (SOW).

Z kolei z początkiem sierpnia Prezydent Federacji Rosyjskiej wprowadził do Ustawy o edukacji w FR (Закон № 479-ФЗ) obowiązek udziału uczniów w pracach społecznie użytecznych i w wolontariacie. Zaproponował także zmianę nazwy przedmiotu „Podstawy bezpieczeństwa” na „Podstawy bezpieczeństwa i obrony Ojczyzny”. Jest to przedmiot obowiązkowy, w odróżnieniu od „Rozmów o rzeczach ważnych”. Realizowany od 5 do 11 klasy w szkołach o profilu ogólnym i zawodowych. Za zmianą nazwy poszła również zmiana programu nauczania tego przedmiotu. Do treści programowych dodano nowy moduł „Bezpieczeństwo wojenne”, które wprowadza do szkół podstawowe szkolenie wojskowe. W ten sposób w podstawie programowej znalazły się elementy musztry wojskowej, zasady poszanowania dyscypliny wojskowej, podstawy z zakresu taktyki walki w terenie, kurs strzelecki, zasady posługiwania się bronią oraz zasady nawigacji dronów — kwadrokopterów. Niecały rok później wydano podręcznik do nawigacji dronów dla klas 8-9 (Sotnikow 2024).

Wprowadzenie tego przedmiotu umożliwiło osobom, które brały i biorą udział w wojnie przeciwko Ukrainie, pracę w placówkach szkolnych. Miesiąc po wprowadzeniu zmiany nazwy przedmiotu, minister edukacji Federacji Rosyjskiej Siergiej Krawcow zapowiedział oficjalnie, że do nauczania tego przedmiotu będą zaangażowani uczestnicy specjalnej operacji wojskowej, którzy w tym celu przejdą niezbędne szkolenia zawodowe (TASS 2023; Krawcow 2023). Prawo umożliwiło bezpośredni kontakt z dziećmi osobom walczącym na froncie i stawianie ich jako wzoru do naśladowania i „autorytetu”. Należy pamiętać, że w szeregach armii rosyjskiej są osoby skazane, w tym za przestępstwa na tle seksualnym (BBC NEWS, 04.11.2022)

Kolejny pakiet zmian został wprowadzony 19 grudnia 2023 roku (Закон N 618-ФЗ) i obejmował wzmocnienie dyscypliny w placówkach edukacyjnych, rozszerzenie praw pracowników dydaktycznych w zakresie sankcji dyscyplinarnych wobec uczniów oraz zakaz używania telefonów komórkowych przez uczniów.

W świetle tych zmian od 1 września 2024 r. korzystanie ze środków komunikacji podczas zajęć dydaktycznych w FR jest dopuszczalne wyłącznie w przypadku wystąpienia zagrożenia życia lub zdrowia uczniów, studentów, pracowników organizacji prowadzącej działalność edukacyjną lub innych sytuacji nadzwyczajnych. Można to interpretować dwojako: po pierwsze jako odpowiedź na potrzebę ograniczenia używania przez dzieci smartfonów i środek przeciwdziałania uzależnienia od mediów społecznościowych; po drugie jako systemowe zabezpieczenie przed rejestrowaniem przebiegu lekcji. W tym również tych prowadzonych na terenach okupowanych przez Rosję.

Ponadto od 1 września 2024 r. do programów edukacji wczesnoszkolnej i podstawowej wprowadzono nowy przedmiot „Praca (technologia)”, a w jego ramach Moduł „Robotyka”, podczas którego dzieci i młodzież uczą się m.in. konstruowania i podstaw pilotażu statków bezzałogowych.

25 grudnia 2023 roku (Закон № 685-ФЗ) prawo do pierwszeństwa przyjęcia do kolegiów i techników, niezależnie od wyników w świadectwie szkolnym, uzyskali Bohaterowie Federacji Rosyjskiej oraz osoby odznaczone trzema Orderami Męstwa, osoby uczestniczące w działaniach bojowych w składzie Sił Zbrojnych DNR, Milicji Ludowej ŁNR, formacji wojskowych i organów DNR i ŁNR, dzieci wyżej wymienionych osób.

Dekretem Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 17 maja 2023 r. zatwierdzono „Strategię kompleksowego bezpieczeństwa dzieci w Federacji Rosyjskiej na okres do 2030 roku” (Указ Президента № 358). Jest to akt planowania strategicznego. Wśród zagrożeń dla dzieci, obok przestępstw przeciwko nim, wymienia się także „zagrożenie zmianą poglądów na temat tradycyjnych wartości duchowych i moralnych, w tym rodzinnych” (Strategia, p. 8, pp. 5). A do głównych zadań państwa w zakresie wzmocnienia instytucji rodziny, zachowania i wspierania tradycyjnych rosyjskich wartości należeć będą: kształtowanie kultury rodziny z dziećmi; zachowanie i wzmocnienie tradycyjnych rosyjskich wartości duchowych i moralnych, podniesienie prestiżu ojcostwa i macierzyństwa, rodzin wielopokoleniowych; wychowanie obywatelsko-patriotyczne dzieci oraz kształtowanie u dzieci ogólnorosyjskiej tożsamości obywatelskiej (Strategia, p. 26).

Dekretem Prezydenta Federacji Rosyjskiej 22 listopada rok 2024 ogłoszono Rokiem Rodziny, a lata 2018–2027 Dekadą Dzieciństwa (Указ Президента № 875).

Zasadnicze zmiany w systemie edukacji w Rosji wprowadzono w 2023 roku. Rok 2024 nie przyniósł aż tylu zmian i nie były one tak rozbudowane i głębokie. Z początkiem roku skupiono się na uszczegółowieniu przepisów dotyczących rodzin wielodzietnych. Zapowiedziano rozszerzenie od 1 września 2025 roku kursu historii dla szkół średnich o moduł „Historia naszego regionu”, a obszar tematyczny „Podstawy kultury duchowej i moralnej narodów Rosji” (Приказ Министерства № 110). Wzmocniono sieć placówek oceniających predyspozycje dzieci do uprawiania poszczególnych dyscyplin sportowych i gotowości do pracy i obrony i włączono do nich ośrodki wczesnego rozwoju fizycznego dzieci (Закон № 139-ФЗ). Określono szczegóły przeprowadzania państwowego egzaminu końcowego dla szkół średnich (JGE) na terenach „nowych podmiotów FR”. Ustalono, że egzamin będzie oparty na rosyjskich programach realizowanych w latach 2023/24, 2024/25 i 2025/26 (Приказ № 89/208). W odniesieniu do uczniów przystępujących do egzaminu państwowego i uczących się na terytoriach „nowych podmiotów” FR zrezygnowano z wymogu przystąpienia do końcowej rozmowy z języka rosyjskiego oraz z wymogu przystąpienia do końcowego wypracowania (eseju) i uzyskania z obu oceny pozytywnej. Tymi szczególnymi zasadami dotyczącymi państwowych egzaminów końcowych oraz trybu przyjęć na studia objęto także absolwentów szkół w Sewastopolu (Приказ № 337).

Kreml wyraźnie dąży do uzyskania powszechnej akceptacji społecznej dla wykorzystywania metod militarnych jako sposobu rozwiązywania problemów politycznych. Strategia bezpieczeństwa dzieci oraz wprowadzenie do szkół przedmiotów z elementami szkolenia wojskowego wskazują na próbę odtworzenia długotrwałego przekonania społecznego, że służba wojskowa jest skutecznym sposobem na zdyscyplinowanie dzieci i ochronę przed brutalnością świata przestępczego. W ciągu zaledwie dwóch lat stworzono ramy prawne pozwalające władzy nie tylko indoktrynować dzieci i młodzież, ale także wychowywać ich do bycia żołnierzami bądź żonami żołnierzy.

Rozmowy o rzeczach ważnych i obrona ojczyzny — praktyki militaryzacji — analiza

Jak pisze Cyntia Enloe „transformacja militaryzująca zależy od rozprzestrzeniania pewnych idei — na temat bezpieczeństwa, sukcesu, lojalności, przynależności, troski, ekscytacji” (Enloe 2022: 137). Między innymi te właśnie idee kształtują praktyki i relacje. Analizując materiały dydaktyczne dla nauczycieli do „Rozmów o rzeczach ważnych” i podręcznikach do przedmiotu „Podstawy bezpieczeństwa i obrony Ojczyzny”, śledziłam jak te idee są przedstawiane. I co ważniejsze — jak mogą tworzyć codzienne praktyki militaryzujące.

Ministerstwo Edukacji FR przygotowało pomoce dydaktyczne na lata szkolne od 2022 — 2025 roku i łącznie jest to 71 zestawów dostosowanych dla każdego poziomu nauczania. Materiały, na które składają się prezentacje, plakaty, materiały wideo, są podzielone według kryterium wiekowego. Do każdego tematu dołączony jest scenariusz lekcji, wytyczne metodyczne oraz instrukcje jak pracować z materiałami. Wszystko jest dostępne do pobrania na stronie internetowej (www.razgovor.edsoo.ru/). Na potrzeby badania przeanalizowałam materiały do 20 tematów (Aneksy: 1 i 2) dla wszystkich klas. Przede wszystkim wytyczne metodyczne, scenariusze lekcji i prezentacje.

Każda lekcja „Rozmów” ma na celu promowanie określonego zestawu wartości. Są one wymienione w wymienionych wytycznych, często wprost odnoszących się do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rosji, która kodyfikuje „tradycyjne rosyjskie wartości duchowe i moralne” (Fomin 2024).

Idea bezpieczeństwa dominuje w materiałach dydaktycznych. Najczęściej łączy się ją z takimi wartościami, jak „patriotyzm” i „ciągłość historyczna”, które są wymieniane na listach „wartości do kształtowania”. Często są one związane z obrazami poświęcenia i „bohaterstwa”. Motyw bohaterstwa pojawia się szczególnie na lekcjach poświęconych: Dniu Bohaterów Ojczyzny, Dniu Obrońcy Ojczyzny, Dniu Jedności Narodowej, Dniu Jednostek Specjalnych, Dniu Zjednoczenia Krymu z Rosją. Z materiałów dydaktycznych dzieci dowiedzą się m.in. że „jedność i bohaterstwo można znaleźć w historii Rosji w różnych okresach historycznych” i że „wojny Moskwy są słuszne, obronne, triumfalne i przewencyjne”.

W scenariuszu do lekcji na temat Dnia Obrońcy Ojczyzny autorzy proponują dla uczniów klas 5–7 zadanie, aby wspólnie z nauczycielem zinterpretowali słowa Aleksandra Newskiego, „Kto z mieczem do nas przyjdzie, od miecza zginie”. Nauczyciel powinien zadać pytania:

Czy uważacie, że posiadanie silnej, nowoczesnej armii jest wystarczające, aby zapewnić pokój i bezpieczeństwo państwa? Hitler i Napoleon również mieli potężne armie, lecz nie zdołali pokonać armii rosyjskiej. Jak myślicie, dlaczego tak się stało? (Сценарий занятия День защитника Отечества 2023)

Nauczyciel dopytuje o to, jakie cechy wyróżniają rosyjskiego żołnierza i jakie wartości podzielane przez wojskowych sprawiają, że armia rosyjska jest wielka i niezwyciężona. Podsumowując dyskusję, nauczyciel zwraca uwagę uczniów na fakt, że rosyjska armia od wieków była szkołą patriotyzmu, wierności, honoru i wytrwałości, a cechy żołnierza rosyjskiej armii to miłość do ojczyzny, duch, bojowy, patriotyzm, determinacja, wytrwałość, solidarność, niezłomna, siła woli oraz tradycyjne wartości. Powinien lekcję zakończyć zdaniem, że bez tych wartości żołnierz staje się najemnikiem, a najemnicy nie zwyciężają w wojnach — w wojnach między dobrem a złem (Сценарий

занятия День защитника Отечества [a] 2023). Odwołanie do idei Rosja jako Katechon — obrońca bezpieczeństwa i porządku międzynarodowego.

W klasach 10–11 się to samo ćwiczenie, ale z modyfikacją. Przed analizą cytatu z A. Newskiego uczniowie powinni obejrzeć film i omówić na czym polega wyjątkowość rosyjskiej doktryny wojskowej. W filmie pojawia się motyw tego, że Rosja do dziś wykorzystuje swoje siły zbrojne, aby przywracać pokój w zaprzyjaźnionych krajach, gdy proszą o pomoc. Uczniowie otrzymują informacje, że doktryna wojenna ma charakter obronny, co oznacza, że armia rosyjska angażuje się w konflikt zbrojny jedynie wówczas, gdy zagrożone są kraj, jego obywatele lub sojusznicy. Armia rosyjska niejednokrotnie udowodniała światu, że chroni słabych i uciśnionych, w odróżnieniu od działań innych armii. Wymienione są ludobójstwo Indian Ameryki Północnej rozpoczęte przez europejskich kolonizatorów, Hiroshima i Nagasaki, użycie napalmu w Wietnamie. W przeciwieństwie do tego armia rosyjska prowadziła operacje pokojowe w Górskim Karabachu, Osetii Południowej, Kazachstanie. Zwalczała terrorystów w Syrii, broniła rodaków i wyzwalała Donbas w ramach specjalnej operacji wojskowej (Мотивационное видео www.razgovor.edsoo.ru/video/1937/).

Następnie uczniowie przechodzą do analizy słów Aleksandra Newskiego. Jedno z proponowanych pytań do dyskusji, dotyczy stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ i charakteru ich polityk obronnych. Nauczyciel powinien zapytać, czy myślicie, że wszystkie 5 państw jednakowo pojmuje bezpieczeństwo ma podobną doktrynę wojskową? Czy polityka wszystkich państw jest skierowana na utrzymanie pokoju? Po wymianie opinii uczniów nauczyciel, podsumowując dyskusję, zwraca uwagę na fakt, że Rosja jest krajem, który wykorzystuje swoje siły dla utrzymania powszechnego pokoju. To historycznie ukształtowana polityka wojskowa, której tradycji pokojowej Rosja wciąż przestrzega (Методические рекомендации День защитника Отечества [b]).

Kolejną ideą, która jest ważna dla praktyk militaryzacji jest idea lojalności. W stosunku do ojczyzny, współobywateli, współpracowników i kolegów. Lojalność pojawia się w większości materiałów i jest ona łączona z innymi cnotami, takimi jak męstwo i odwaga. Lojalność to także gotowość umiarnienia za ojczyznę.

W materiałach do realizacji tematu „Czym jest ojczyzna” i „Nasz kraj-Rosja” uczniowie klas 5 i 6 rozmawiają nie tylko o pięknie przyrody, ale zastanawiają się nad ideą skutecznej miłości do ojczyzny i jej akceptacją. Dowiadują się, że miłość do ojczyzny jest przekazywana z pokolenia na pokolenie i tej miłości można się nauczyć nie tylko od rodziców i od dziadków, ale też od tych, którzy żyli bardzo dawno temu i byli lojalni wobec ojczyzny. Według scenariusza lekcji (Сценарий занятия Наша Страна — Россия 5–7 классы) nauczyciele powinni podać uczniom kilka przysłów i powiedzeń, z których dzieci

powinny wybrać te, które ich zdaniem nie tylko mówią o pięknie kraju, ale też wyrażające gotowość i chęć stanięcia w obronie swojej ojczyzny, podjęcia trudu, by była ona jeszcze piękniejsza i bogatsza. Przykładowe — wzorowe odpowiedzi podawane przez autorów pomocy dla nauczycieli to: „Szczęście Ojczyzny jest cenniejsze niż życie”; „Nie szczędź sił i życia dla ojczyzny”; „Nie jest straszne umrzeć za Ojczyznę”; „Kochaj Ojczyznę — służ Ojczyźnie”. Po tym, jak dzieci odpowiedzą na te pytania, proponuje im się wykonanie zadania w parach. Mają wspólnie zastanowić się nad znaczeniem ostatniego przysłowia „Kochaj Ojczyznę — służ Ojczyźnie”. A jako odpowiedź nauczyciel powinien na tablicy napisać niektóre znaczenia słowa „służyć”. Autorzy proponują takie definicje jak: służyć, pełnić obowiązki wojskowe, odbywać służbę wojskową i druga: pracować, działać w imię czegoś, na korzyść czegoś, kogoś (Сценарий занятия для обучающихся 5–6 классов по теме «Что Такое Родина?»).

Idea troski pojawia się przy okazji tematów związanych z rodziną, macierzyństwem, ojcostwem i lekcjach poświęconych Dniu Osób Starszych.

Nauczyciel mówi o misji matki, jej roli w wychowaniu dziecka i przyszłego obywatela kraju. W materiałach podkreśla się codzienny heroizm matek, zwłaszcza tych w rodzinach wielodzietnych. Uczniowie uczestniczą w interaktywnym zadaniu „Filword”, gdzie odnajdują słowa, które opisują miłość matki i ich uczucia wobec niej, takie jak miłość, troska, wsparcie, szacunek i ciepło. (Сценарий занятия ДЕНЬ МАТЕРИ. Материнский подвиг 2022 г.). W starszych klasach od klasy 8 jest mowa o misji matki, jej roli w wychowaniu dziecka i przyszłego obywatela kraju. W tym kontekście wspomina się też o trosce państwa w stosunku do matek z rodzin wielodzietnych. Matka jest strażniczką domowego ogniska. Nacisk kładzie się na heroizm, jakim jest samopoświęcenie w każdej sytuacji; wychowanie godnych synów i córek Ojczyzny; praca na rzecz dzieci i rodziny, nawet kosztem własnych potrzeb (Методические рекомендации, День Матери [b] 2022 г.: 4-5; Внеурочное Занятие «Материнское Сердце Чаше Бьётся»).

Symboliczna figura ojca jest w materiałach dydaktycznych wszechobecna. Ojcowie to obrońcy, bohaterowie, wzory do naśladowania, gwaranci bezpieczeństwa, strażnicy wartości, asystenci edukacji, w tym wychowania obywatelskiego. W materiałach dydaktycznych znajdziemy zdanie: *Ojciec to najszlachetniejszy tytuł, jaki można nadać człowiekowi.* (Методические рекомендации День Отца, Отчество — от слова «отец» 2022). Wychowawcy i nauczyciele muszą wytwarzać w dzieciach podstawy wartości duchowych i moralnych u dziecka. Przekaznikiem tych wartości są oczywiście rodzice. W rodzinie, w której ojciec odgrywa dominującą rolę, już u dzieci kształtują się pierwsze podstawy patriotyzmu. Te tematy są także okazją do promowania cywilnych form bohaterstwa takich, jak osiągnięcia sportowe, sukces

zawodowy i wyjątkowy profesjonalizm, a także „bezinteresowne” rodzicielstwo, które również są przedstawiane jako formy heroicznych czynów (Методические рекомендации День Отца 2022).

Idea przynależności pojawia się we wszystkich analizowanych materiałach. Rozumiana jest jako należenie do jakiejś organizacji, grupy lub społeczności i dzięki niej budowane jest poczucie wspólnoty. Pojawia się także przy okazji tematów związanych z ekonomią, gospodarką i edukacją podatkową. Równie często w materiałach dydaktycznych mówi się o przynależności państwowej, czyli prawnym związku między jednostką a państwem nakładającym na obie strony określone prawa i obowiązki, które odróżniają obywatela od cudzoziemców. Jednak przynależność pojawia się także w kontekście Krymu i Sewastopola, a także przynależeniu Rosji do odrębnej cywilizacji. W pakiecie tematów lekcji znajdziemy 2 dotyczące bezpośrednio Krymu: Dzień zjednoczenia Krymu z Rosją i Krym i Sewastopol: 10 lat w rodzimym porcie. Z analizy materiałów dydaktycznych dla wszystkich klas wynika, że celem zajęć jest ukształtowanie u uczniów wyobrażenia o Krymie jako pierwotnie rosyjskim terytorium oraz zrozumienie przyczyn i znaczenia historycznego jego ponownego połączenia z Rosją (Сценарий занятия День Воссоединения Крыма с Россией 8–9 Классы 2023 Г.: 5).

Scenariusz lekcji proponuje aby nauczyciel pytał o to, jaką rolę odegrała caryca Katarzyna II w rozwoju Krymu w XVIII wieku? W 1783 roku założyła miasto Sewastopol i rosyjską Flotę Czarnomorską. Następnie dyskusja powinna toczyć się wokół tego, jakie znaczenie miała Flota Czarnomorska w historii Rosji, jak jej zwycięstwa wpłynęły na status Rosji na arenie międzynarodowej? Po dyskusji nauczyciel powinien podsumować, że Krym to Sewastopol, miasto legenda miasto, wielkiej historii, miasto twierdza i kołębka rosyjskiej floty wojennej. To symbole chwały i męstwa naszego narodu. Następnie proponuje się, żeby przenieść się płynnie do czasów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i przypomnieć dzieciom miasto-bohatera: Sewastopol (Сценарий занятия День Воссоединения Крыма С Россией 2023: 5).

Podczas tej lekcji zalecane jest, by pytać o, to dlaczego, pomimo rozpadu Związku Radzieckiego, utrzymywały się bliskie, przyjacielskie relacje między Rosjanami a mieszkańcami Krymu. Sugerowana odpowiedź jest taka, że większość mieszkańców Krymu czuła się Rosjanami i nie zerwali więzi z Rosją. Przynależeli do tradycji rosyjskiej i łączyła ich wspólna kultura i historia. Od nauczyciela wymaga się, żeby zaznaczył, że z czasem polityka władz ukraińskich nabrała antyrosyjskiego charakteru. W scenariuszu lekcji znajduje się uwaga dla nauczycieli, by zwracali szczególną uwagę na to, co mówią dzieci. Powinien w czasie lekcji omówić wydarzenia 2014 roku które w tych materiałach nazywane są oficjalnie „Rosyjską wiosną” (Сценарий День Воссоединения Крыма 2023: 7).

Według materiałów metodycznych zajęcia te mają na celu promowanie wartości takich, jak życie, godność, prawa i wolności człowieka, patriotyzm, pamięć historyczna i ciągłość pokoleń (zgodnie ze Strategią Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej (Методические рекомендации, «Крым и Севастополь. 10 Лет в родной гавани» 2023: 1-2).

Dziennikarki serwisu „Ważne Historie” Alesia Marochowska i Irina Dolina pisały w swoim artykule, że:

[...] w przypadku uczniów klas 5–7 nauczyciele po krótkim quizie zawierającym pytania dotyczące historii, geografii i kultury Rosji powinni przygotować kreatywne zadanie, które pomoże dzieciom rozwiązać „sytuacje problemowe” na przykładzie „specjalnej operacji wojskowej [SVO]”. Wśród celów specjalnej operacji wojskowej jest ochrona ludności Donbasu, która była ofiarą zastraszania i ucisku ze strony reżimu w Kijowie, rozbrojenie Ukrainy oraz niedopuszczenie do umieszczania na jej terytorium baz wojskowych NATO. Rosyjskie siły zbrojne wraz z siłami DRL i LRL podejmują aktywne działania na rzecz osiągnięcia tych celów. Ogromna pomoc militarna i inna ze strony kolektywnego Zachodu dla władz ukraińskich przedłuża walki i zwiększa liczbę ofiar operacji — czytamy w scenariuszu lekcji. (Marochowska, Dolina 2022)

Prowadzona podczas tej lekcji dyskusja na temat wojska powinna „doprowadzić uczniów do zrozumienia, że miłości do Ojczyzny nie trzeba wyrażać głośnymi słowami. Przejawia się to w małych czynach i stopniowych sukcesach każdego ucznia”. W materiałach analizowanych przeze mnie nie znalazłam cytowanych wyżej treści.

Sukces to idea, która podobnie jak pozostałe, jest obecna we wszystkich analizowanych przeze mnie materiałach. Młodzi Rosjanie są zapraszani do osiągania sukcesu, wspólnego budowania dobra kraju, realizowania swoich pasji. Za wzory stawia im się bohaterów pracy nagradzanych orderami państwowymi — Bohater Pracy. Są wśród nich hydraulicy, spawacze i tokarze, mechanizatorzy, neurochirurdzy, dyrygenci (Методические рекомендации, «День Труда. Мир Профессий» 2023: 10-12). Co ciekawe w materiałach dla młodszych klas 1–8 wśród wymienionych bohaterów pracy nie ma ani jednej kobiety. Przesłaniem, jakie powinno płynąć z lekcji, jest to, że zdobycie zawodu pomoże młodemu mężczyźnie pokonać trudne przeszkody związane z dowodzeniem swojej męskości. Ale najlepszą drogą do sukcesu dla młodych mężczyzn, oprócz realizowania wspomnianych wyżej idei i osiągnięcia cnót, to bycie w armii.

Armia rosyjska, podobnie jak wszystkie armie na świecie, liczy na to, że chłopcy i młodzi mężczyźni przyswoją sobie podwójne oczekiwania społeczne. Po pierwsze, że wewnętrznie poczują potrzebę udowodnienia swojej męskości — zarówno przed sobą, jak i przed innymi. Być postrzeganym jako

mężczyzna, a jednocześnie niewystarczająco „męski” w oczach innych lub we własnym umyśle, oznacza ryzyko bycia wyśmiewanym, odrzuconym, popadnięcia w depresję lub coś gorszego. Popularna homofobia i strach, który wywołuje w wielu młodych mężczyznach, to prezenty dla rekruterów wojskowych (Enloe 2022: 137). Dokładnie w taki sposób prowadzona jest narzacja w materiałach dydaktycznych. Po drugie, armie opierają się na tym, że wystarczająca liczba chłopców i mężczyzn — pochodzących z tych społeczności etnicznych i rasowych, które urzędnicy państwowi uznają za „godne zaufania” — uwierzy, że służba wojskowa to pewna droga do udowodnienia swojej męskości i osiągnięcia sukcesu. To łączenie zmilitaryzowanej męskości i zmilitaryzowanego patriotyzmu miało potężny urok dla milionów mężczyzn, które kochały i wychowywały kobiety. Nie trzeba daleko szukać. Zwykłe „Za mundurem panny sznurem” jest potocznym, „ucodziennionym” wyrazem tej właśnie idei. Armia i męskość są tak mocno splecione ze sobą, że trudno jest młodym ludziom dostrzec, iż są to absolutnie dwie odrębne sprawy, co wykorzystuje rosyjska władza.

Jeszcze jedną bardzo ważną rzeczą, która nasuwa się przy analizowaniu treści programowych dla „Rozmów o rzeczach ważnych”, jest zacieranie granic między konfliktami. Uderzające jest to, z jaką łatwością łączy się wszystkie wojny, w których stroną była Rosja carska, ZSRR i Federacja Rosyjska i zestawia się je z wojną Rosji przeciwko Ukrainie. Z jednej strony jest to zabieg czysto propagandowy, a z drugiej strony to przykład skutecznego wykorzystywania pamięci o II wojnie światowej.

Innym przedmiotem, który od 2024 roku służy do wprowadzania praktyk militarystycznych do szkół są „Podstawy bezpieczeństwa i obrony Ojczyzny” (ros.: Основы безопасности и защиты Родины [ОБЗР]). W przeciwieństwie do poprzedniego jest obowiązkowy. Pomijam w tekście analizę scenariuszy lekcji do tego przedmiotu dlatego, że nie są one powszechnie dostępne i jest to przedmiotem mojego dalszego badania.

Ogólnie jest to program edukacyjny przeznaczony dla uczniów szkół podstawowych i średnich, mający na celu rozwijanie wiedzy i umiejętności w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. W zamyśle lekcje te mają kształtować umiejętność rozpoznawania zagrożeń oraz radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, co obejmuje zarówno sytuacje codzienne, jak i ewentualne sytuacje ekstremalne. Celem programu jest wychowanie jednostki, która będzie dążyć do prowadzenia bezpiecznego, zdrowego i ekologicznie odpowiedzialnego życia. Z podstawy programowej przygotowanej przez Instytut Strategii Rozwoju Edukacji, wynika, że przedmiot ten ma za zadanie rozwijać wartości patriotyczne i gotowość do obrony ojczyzny, uwzględniając zasady i reguły, które zapewniają bezpieczne funkcjonowanie w społeczeństwie i państwie (Федеральная Рабочая Программа 2024: 5-6). Podobnie jak w przypadku

„Rozmów o rzeczach ważnych” również dla tego programu podstawowymi dokumentami rządowymi są dokumenty strategiczne, w tym Strategia Bezpieczeństwa FR. W programie przyjmuje się, że do realizacji tego przedmiotu należy wykorzystywać podejście praktyczne i systemy treningowe.

W 2023 roku do treści programowych wprowadzono nowy moduł drugi: „Podstawy przygotowania wojskowego”. Obejmuje on naukę elementarnych umiejętności wojskowych takich, jak kroki marszowe biegi, oddawanie honorów oraz podstawę ogólnowojskowego boju w tym pojęcia formacji bojowych oraz zasady obrony i natarcia. Zajęcia zawierają również szkolenie z zasad bezpiecznego użycia broni ćwiczeń strzeleckich i poznawania nowoczesnych rodzajów broni palnej: karabin Ak-12, AK-74, ręczny karabin maszynowy Kałasznikowa (RPK), ręczny granatnik przeciwpancerny RPG-7V, karabin snajperski Dragunowa, oraz wybranych rodzajów bezzałogowych statków powietrznych. Od września 2023 roku dzieci w szkołach na Krymie, w Symferopolu na tych właśnie lekcjach uczą się składania broni na czas (Михальчевский, РИА Новости 2023).

Dodatkowo uczniowie poznają specyfikę terenu jako elementu bojowego i uczą się podstawowego wyposażenia stanowisk obronnych. moduł porusza zagadnienia związane z bronią masowego rażenia i środkami ochrony przed nią. Programy dla szkół podstawowych i dla szkół średnich różnią się między sobą przede wszystkim ze względu na zakres i szczegółowe podejście do grup docelowych. W szkołach podstawowych program koncentruje się na rozwijaniu umiejętności potrzebnych do rozpoznania zagrożeń. Wprowadzono jednak do programu kwestie obronne, na razie jako element wprowadzający.

Możemy jeszcze do tego dodać cały szereg pozornie codziennych czynności takich, jak podnoszenie flagi państwowej przed rozpoczęciem lekcji, obowiązujące od 2024 roku, popularyzowanie wstążki św. Jerzego, odsłanianie tablic upamiętniających żołnierzy rosyjskich „walczących” w Ukrainie, wzmacnianie organizacji paramilitarnych takich jak Junarmia, wprowadzanie i egzekwowanie praktyk upamiętniających wydarzenia II wojny światowej i łączenie ich z obecną wojną przeciwko Ukrainie, wykorzystanie pamięci o II wojnie światowej i dziedzictwa sowieckiego do wzmacniania poczucia patriotyzmu i poparcia dla prowadzenia wojny — to wszystko tworzy przestrzeń do militaryzacji, która normalizuje gotowość do przemocy jako warunku do codziennego życia (Dowler 2012; Enloe 2002).

Podsumowanie

Podsumowując, niniejszy artykuł bada militaryzację jako proces osadzony w codziennym życiu i społecznych interakcjach, które przenikają dzieciństwo i wychowanie, tworząc ukryte i jawne struktury władzy. Jak uważa Foucault

(1982) jest to coś, co wytwarza i, jest wytwarzane przez relacje społeczne, a to sprawia, że stanowi dynamiczny proces działającym poprzez instytucje, edukację oraz codzienne praktyki życia rodzinnego i społecznego.

Staje się elementem kształtującym relacje oraz tożsamości. Wykorzystuje do tego wychowanie i działania skierowane do dzieci. W ten sposób militaryzacja nie jest jedynie narzędziem państwowej władzy. Jak wynika z analizy aktów prawnych, przed systemem szkolnictwa Federacji Rosyjskiej postawiono dwa zasadnicze zadania: indoktrynację dzieci i młodzieży oraz przygotowanie do musztry, służby w armii, a w konsekwencji pozyskanie rekruta. W historii współczesnej Federacji Rosyjskiej jest to bezprecedensowe. Nie wiemy, jaki będzie wynik tych zadań, wiemy natomiast, w jaki sposób próbuje się to osiągnąć. Scenariusze, jak twierdzi rosyjski socjolog i filozof Grigorij Judyn, są dwa i oba pesymistyczne. Pierwszy to powodzenie realizacji tych zadań i wtedy powstanie pokolenie entuzjastycznie nastawionych młodych ludzi, którzy ruszą „na Paryż”. I drugi, który jest również pesymistyczny dla społeczeństwa rosyjskiego: doprowadzi to do wychowania całego pokolenia cyników, którzy nie będą wierzyć nikomu ani w żadne wartości (Юдин 2024).

Z analizy materiałów dydaktycznych, literatury, raportów organizacji zajmujących się prawami człowieka oraz wiedzy jakościowej z wywiadów prowadzonych z nauczycielkami rosyjskimi, wynika jasno, że od 2023 roku dzieci i młodzież w Rosji obarcza się częściowo odpowiedzialnością za realizację militaryzacji. Możliwości dzieci do kwestionowania i sprzeciwiania się tym procesom są ograniczone z powodu założenia, że nie są one zdolne do podejmowania odpowiedzialnych decyzji (Horschelmann 2016), a narracje o ochronie przez państwo ich niewinności sprawiają, że dla świata są postrzegane jako bierne i pozbawione kontroli nad swoim życiem (Beier), co jest błędnym przekonaniem. Musimy zacząć patrzeć na dzieci, nie tylko w Rosji, bo militaryzacja to nie wynalazek Federacji Rosyjskiej, tylko uniwersalny, jak na „złożonych aktorów społecznych, którzy mogą równie łatwo identyfikować się z władzą, przywilejami i niesprawiedliwością, jak i przeciwko nim” (Beier 2020b: 230). Poza tym militaryzacja opiera się nie tylko na ideach o mężczyznach i wyznawanych przez mężczyzn, ale także na ideach o kobietach i wyznawanych przez kobiety (Enloe 2022: 167). W ten sposób kobiety zyskują na nią wpływ, dlatego nie możemy tracić z oczu rosyjskich matek, nauczycielek. Rozważania nad ich obecnością w militaryzacji kontynuuję w swoich badaniach.

Ponieważ, jak zauważa Åhäll, „choreografia wydarzeń upamiętniających” (Åhäll 2019: 162) może bardziej odnosić się do obecnych i przyszłych wojen niż do tych z przeszłości, nasze uważne przyglądanie się temu zjawisku będzie wpływało na naszą przyszłość.

Z badań socjologicznych wiemy, że sukces państwa rosyjskiego w monopolizacji produkcji patriotyzmu jest jednym z czynników utrudniających, a nie wspomagających konsolidację patriotyzmu. Podstawową zmienną w tym zakresie jest właśnie rosyjska młodzież. W oficjalnych dokumentach rosyjskich młodzież jest postrzegana jako zagrożona przez szkodliwe wpływy zagraniczne, a jednocześnie jako nośnik tradycyjnych wartości rosyjskich. Zadaniem edukacji, w tym patriotycznej, jest przyczynienie się do kształtowania wspólnego zrozumienia patriotyzmu i pozytywnego wizerunku sił zbrojnych wśród młodych ludzi (Pynnöniemi 2021: 116). Czy to się uda?

Może częściowo. Może wcale. Nawet w patriarchalnym społeczeństwie militaryzacja może być fragmentaryczna, a nie w pełni rozwinięta. Jednostka może podzielać jedno lub dwa militaryzowane przekonania, ale opierać się przyjęciu wszystkich. Militaryzacja może zostać zatrzymana. Poza tym nie jest jedną ideą, to pakiet idei — odmiennych, często sprzecznych. I dla wielu z nich istnieje alternatywa. To nie jest proces nie do zatrzymania. Pozostaje pytanie, kiedy to nastąpi w Rosji.

Aneks 1. Lista tematów lekcji „Rozmowy o rzeczach ważnych” przeanalizowanych na potrzeby badania:

1	Что значит быть взрослым?	Co to znaczy być dorosłym?
2	Легенды о России	Legendy o Rosji
3	Что такое Родина?	Czym jest ojczyzna?
4	День подразделений специального назначения	Dzień jednostek specjalnych
5	День народного единства	Dzień Jedności Narodowej
6	К 100-летию со дня рождения Зои Космодемьянской	W 100. rocznicę urodzin Zoi Kosmodemjanskij
7	Будь готов! Ко дню детских общественных организаций	Bądź gotów! Z okazji dnia dziecięcych organizacji społecznych
8	Там, где Россия	Tam gdzie Rosja
9	Как найти свое место в обществе?	Jak znaleźć swoje miejsce w społeczeństwie?
10	Герои нашего времени	Bohaterowie naszych czasów
11	Союзники России	Sojusznicy Rosji

12	Крым и Севастополь: 10 лет в родной гавани	Krym i Sewastopol: 10 lat w rodzimym porcie
13	День отца	Dzień Ojca
14	День Героев Отечества	Dzień Bohaterów Ojczyzny
15	День защитника Отечества	Dzień Obrońcy Ojczyzny
16	День воссоединения Крыма с Россией	Dzień zjednoczenia Krymu z Rosją
17	День пожилых людей	Dzień Seniora
18	День матери	Dzień Matki
19	Мы разные, мы вместе	Jesteśmy różni, jesteśmy razem
20	Про счастье	O szczęściu

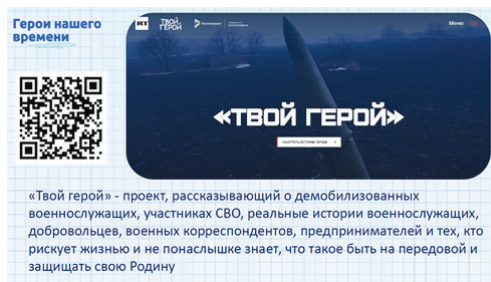
Aneks 2. Przykładowe slajdy z prezentacji do lekcji „Rozmowy o rzeczach ważnych”

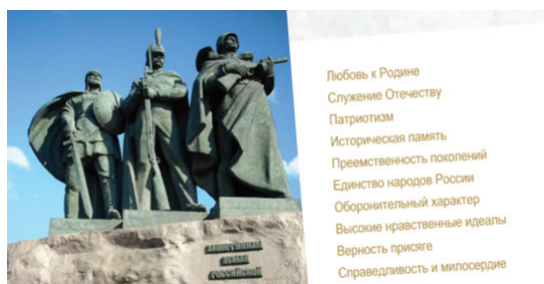
Slajd nr 1. Przykład zacierania granic między konfliktami. Podpis pod rysunkiem 1 „Donbas, jesteśmy z Wami” (przeł. A.S.-W.). Źródło: slajd prezentacji z materiałów dydaktycznych do prowadzenia „Lekcji o ważnym” dla klas 1–3.

Slajd nr 2. ДЕНЬ НАРОДНОГО ЕДИНСТВА 10–11 классы. Źródło: www.razgovor.edsoo.ru/topic/67/

Slajd nr 3. Slajd z prezentacji „Герои нашего времени” materiały dydaktyczne do prowadzenia lekcji „Rozmowy o rzeczach ważnych ” w klasach 4-11. Na slajdzie link do programu „Твой бохатер” — проект opowiadający o zdemobilizowanych żołnierzach, uczestnikach specjalnej operacji wojskowej (SWO); prawdziwe historie żołnierzy, ochotników, korespondentów wojennych, przedsiębiorców i tych, którzy doświadczyli tego i wiedzą, co to znaczy być na linii frontu i bronić swojej Ojczyzny. (przeł. A.S.-W.). Źródło: www.razgovor.edsoo.ru/topic/76/ [dostęp 09.09.2024].

Slajd nr 4 Na slajdzie pomnik obrońców ojczyzny i obok hasła: miłość do ojczyzny. służba i ojczyźnie, patriotyzm, pamięć historyczna, jedność narodów Rosji, obronny charakter, wierność przysiędze. sprawiedliwość i miłosierdzie, ciągłość pokoleń, wysokie ideały moralne. Źródło: Prezentacja „День защитника Отечества”, www.razgovor.edsoo.ru/topic/38/grade/1011/.

Slajd nr 5. Figura żołnierza obrońcy dziecka. Źródło: Slajd z prezentacji do tematu „День защитника Отечества”, dla klas 1- 2.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The Author declares that there was no conflict of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The Author is solely responsible for the conceptualization and preparation of the article.

Literatura:

- Åhäll L. (2016). *The dance of militarisation: a feminist security studies take on 'the political'*, "Critical Studies on Security", 4(2): 154-168, www.doi.org/10.1080/021624887.2016.1153933
- Åhäll L. (2018). *Affect as methodology: Feminism and the politics of emotion*, "International Political Sociology" 12(1): 36-52, www.doi.org/10.1093/ips/olx024.
- Bar-Tal, D., & Staub, E. (Eds.). (1997). *Patriotism: In the lives of individuals and nations*, Nelson-Hall Publishers.
- Basham V. M. (2011). *Kids with guns: militarization, masculinities, moral panic and (dis)organised violence*, [w:] Beir, J. Marshall, ed., *The Militarization of Childhood: Thinking Beyond the Global South*, Basingstoke: Palgrave Macmillan: 175-193.
- Basham, V. M. (2022). *Everyday modalities of militarization: beyond unidirectional, state-centric, and simplistic accounts of state violence*, "Critical Military Studies", 10(2): 142-146.
- Beier J. M. (2011). *The Militarization of Childhood: Thinking Beyond the Global South*. New York: Palgrave Macmillan.
- Beier, J. M. (2015). *Children, childhoods, and security studies: an introduction*, "Critical Studies on Security" 3(1): 1-13, www.doi.org/10.1080/021624887.2015.1019715
- Beier, J. M. (2020). *Discovering Childhood in International Relations*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Brocklehurst H. (2011), *Education and the War on Terror: The Early Years*, [w:] Beier M (2011) *The Militarization of Childhood: Thinking Beyond the Global South*. New York: Palgrave Macmillan: 95-110.
- Burland D. (2018). *War and Militarism*, [w:] Treviño AJ, ed. *The Cambridge Handbook of Social Problems*. Cambridge University Press: 143-154.
- Butler J. (2011). *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest opłakiwania?*, przeł. A. Czarnecka, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa.
- Butler J. (2018). *Psychiczne życie władzy. Teorie ujarzmienia*, przeł. T. Kaszubski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Butler J. (2020). *The Force of Non-Violence: The Ethical in the Political*, Verso. 2020.
- Cockburn C. (2010). *Militarism and War*, [w:] L. Shepherd, C. Hamilton (eds.) *Gender Matters in Global Politics. A Feminist Introduction to International Relations*, Routledge. London, www.doi.org/10.4324/9780203864944
- Czaputowicz J. (2008). *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008: 371-397.
- Enloe C. (2014). *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (2nd ed.), Berkeley: University of California Press.

- Enloe C. (2023). *Twelve Feminist Lessons of War*, Berkeley: University of California Press, www.doi.org/10.1525/9780520397682
- Errante, A. (1999). *Peace Work as Grief Work in Mozambique and South Africa: Postconflict Communities as Context for Child and Youth Socialization*, "Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology", 5(3): 261-279, www.doi.org/10.1207/s15327949pac0503_7
- Fomin, I. (2024). *Two statisms of Putin's ideology: from proclamations of patriotic values to welfare promises of wartime mobilization*. *Post-Soviet Affairs*: 1-19, www.doi.org/10.1080/1060586X.2024.2382646
- Foucault M. (1982). *The Subject and Power*, "Critical Inquiry" 8 (4): 777-795.
- Goode, P.J. (2018). *Everyday patriotism and ethnicity in today's Russia. Russia before and after Crimea: Nationalism and identity, 2010–2017*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Haran, O., Yakovlyev, M., & Zolkina, M. (2019). *Identity, war, and peace: public attitudes in the Ukraine-controlled Donbas*, "Eurasian Geography and Economics", 60(6): 684-708, www.doi.org/10.1080/15387216.2019.1667845
- Hoban, I. (2019). *Children, conflict, and the detention of 'child soldiers' in Canada and the United States: How framing contests shape policies*, "Journal of Human Rights", 18(5): 597-618, www.doi.org/10.1080/14754835.2019.1661229
- Hoban, I. (2022). *Militarization of childhood(s) in Donbas: 'Growing together with the Republic'*, "Cooperation and Conflict", 57(1): 108-129, www.doi.org/10.1177/00108367211036917 (Published Online: 2021-08-13).
- Hutchison, E., & Bleiker, R. (2008). *Emotional Reconciliation: Reconstituting Identity and Community after Trauma*, "European Journal of Social Theory", 11(3): 385-403, www.doi.org/10.1177/1368431008092569
- Lassila J., Sanina A. (2022). *Attitudes to Putin-Era Patriotism Amongst Russia's 'In Between' Generation*, "Europe-Asia Studies", 74,7: 1190-1209, www.doi.org/10.1080/09668136.2022.2088702, 603.0,0.0
- Mały Słownik PWN*, 1995.
- Ministerstwo Oświaty FR, www.edu.gov.ru/national-project/ ; www.xn--80aapampemcchfmo7a3c9ehj.xn--p1ai/projects/obrazovanie/ (dostęp 10.10.2024).
- Mitikka E., Zavadskaya M. (2021). *A Growing Militarism? Changing Meanings of Russian Patriotism in 2011–2017*. In: *Nexus of Patriotism and Militarism in Russia. A Quest for Internal Cohesion*, K. Pynnöniemi (ed.), Helsinki: Helsinki University Press: 151-183.
- Natanel K., (2016) *Border collapse and boundary maintenance: militarisation and the micro-geographies of violence in Israel—Palestine*, "Gender, Place & Culture", 23:6: 897-911, www.doi.org/10.1080/0966369X.2015.1136807
- Omelchenko, D.; Maximova, S.; Avdeeva, G.; Goncharova, N.; Noyanzina, O.; Surtaeva, O. (2015). *Patriotic Education and Civic Culture of Youth in Russia: Sociological Perspective*, "Procedia—Social and Behavioral Sciences" 190: 364-371, www.doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.05.012

- Pynnöniemi, K., (2021). *Nexus of Patriotism and Militarism in Russia: A Quest for Internal Cohesion*, Helsinki: Helsinki University Press, www.doi.org/10.33134/HUP-9
- Shepherd, L.J. (Ed.). (2010). *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations* (1st ed.), Routledge. London, www.doi.org/10.4324/9780203864944.
- Słownik Języka Polskiego PWN 2005.
- Snegovaya M., Kimmage M., McGlynn J. (2023). *The Ideology of Putinism, Is It Sustainable?*, Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- Sotnikov D. (2024). В России выпустили учебник для 8-9 классов по беспилотникам, www.dw.com/ru/v-rossii-vypustili-ucebnik-dla-89-klassov-po-bespilotnikam/a-70189785 (dostęp: 20.10.2024).
- Steele B.J. (2008). *Ontological Security in International Relations. Self-Identity and the IR State*, Routledge.
- TASS, 2023. В курсе «Основы безопасности и защита Родина» усилят военную подготовку, 31 августа 2023, 11:51, www.tass.ru/obschestvo/18626433 (dostęp: 10.10.2024).
- True J., (2006). *Feminizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych*, (red.) Burchill S., Devetak R., Linklater A., przeł. Frankowski P., Warszawa, Książka i Wiedza.
- Watson, A. M. S. (2015). *Resilience is its own resistance: the place of children in post-conflict settlement*, "Critical Studies on Security", 3(1): 47-61, www.doi.org/10.1080/21624887.2015.1014687
- Академия реализации государственной политики и профессионального развития работников образования Министерства просвещения Российской Федерации, www.apkpro.ru/razgovory-o-vazhnom/ (dostęp: 12.10.2024).
- Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации 25 декабря 2014 г.), № Пр-2976)
- Единое содержание общего образования (www.edsoo.ru/Vneurochnavadeyatelnost.htm) (dostęp: 12.10.2024).
- Зорин А. (2022), *Крестовый поход и колесо обозрения. Как менялась идеология путинского режима на протяжении двадцати лет*, [w:] *Идеология безыдейных есть ли у нынешнего российского режима идеология?*, RE: RUSSIA Papers #4, сентябрь 2022: 2-6. Dostęp: www.re-russia.net/expertise/022/ (dostęp: 22.20.2024).
- Колесников Андрей, *Научный путинизм. Как в России оформляется официальная идеология*, www.carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2022/11/scientific-putinism-shaping-official-ideology-in-russia?lang=ru (dostęp: 22.20.2024).
- Гудков Л. Д. (2022). *Возвратный тоталитаризм. Том 1, 2, Либерал.RU*
- Методические рекомендации „Наша Страна — Россия” 3-4 классы. От поколения к поколению: любовь россиян к Родине 12 сентября 2022 г. (www.razgovor.edsoo.ru/?year=2023) (dostęp: 22.20.2024).

- Методические рекомендации „День защитника Отечества” 10–11 классы 20 февраля 2023 г., www.razgovor.edsoo.ru/?year=2023 (dostęp: 22.20.2024).
- Методические рекомендации „День Отца” 5–7 класс. Отечество — от слова «отец» 10 октября 2022 г. www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (dostęp: 22.20.2024).
- Методические рекомендации для обучающихся 3–4 классов по теме «Материнское Сердце Чаще Бьётся». www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (dostęp: 22.20.2024).
- Методические рекомендации, День Матери (б), 10–11 классов, Материнский подвиг, 21 ноября 2022 г.: 4-5. www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (dostęp: 22.20.2024).
- Методические рекомендации, День Отца 10–11 класс. Отечество — от слова «отец», 10 октября 2022 г. www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (dostęp: 22.20.2024).
- Методические рекомендации, для обучающихся 5–7 классов по теме «ДЕНЬ ТРУДА. МИР ПРОФЕССИЙ»: 10-12. www.Razgovor.Edsoo.Ru/?Year=2022
- Министерство просвещения Российской Федерации, Департамент Государственной Политики И Управления В Сфере Общего Образования Письмо от 17 июня 2022 года № 03-8716 «Об организации занятий «Разговоры о важном»; www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (dostęp: 21.20.2024).
- Михальчевский К. (2023). Начальная военная подготовка в школах Крыма, 12.09.2023, РИА Новости www.riamediabank.ru/media/8516105.html (28.10.2024).
- Мотивационное видео www.razgovor.edsoo.ru/video/1937/. www.razgovor.edsoo.ru/?year=2022 (28.10.2024).
- Письмо № ДГ-1684/05 Минпросвещения России от 08.07.2022 № ДГ-1684/05 «Об уточнении методических рекомендаций».
- Письмо № 03-1190 Минпросвещения России от 15.08.2022 № 03-1190 «О направлении методических рекомендаций».
- Постановление N 1642 Правительства РФ от 26.12.2017 (ред. от 22.06.2024) Об утверждении государственной программы Российской Федерации «Развитие образования».
- Правительство Российской Федерации Постановление от 30 декабря 2015 года N 1493 „Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016-2020 годы”.
- Приказ № 287 Минпросвещения России от 31.05.2021 N 287 (ред. от 22.01.2024) «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» (Зарегистрировано в Минюсте России 05.07.2021 N 64101).
- Приказ № 337 Минпросвещения России от 17.05.2024 N 337 О внесении изменения в перечень образовательных организаций, на лиц, обучающихся в которых по образовательным программам.
- Приказ № 89/208 Министерства просвещения Российской Федерации, Федеральной службы по надзору в сфере образования и науки от 09.02.2024 № 89/208 Об утверждении особенностей проведения государственной итоговой аттестации по образовательным программам основного общего и среднего общего образования, формы проведения государственной итоговой

- аттестации и условий допуска к ней в 2023/24, 2024/25, 2025/26 учебных годах.
- Приказ № 110 Министерства просвещения Российской Федерации от 19.02.2024 „О внесении изменений в некоторые приказы Министерства образования и науки Российской Федерации и Министерства просвещения Российской Федерации, касающиеся федеральных государственных образовательных стандартов основного общего образования”
- Приказ № 337 Минпросвещения России от 17.05.2024 «Об особенностях правового регулирования отношений в сферах образования и науки в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов - Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации», утвержденный приказом Министерства просвещения Российской Федерации от 3 апреля 2024 г. № 219» (Зарегистрировано в Минюсте России 20.05.2024 N 78201).
- Путин разрешил мобилизовать судимых за тяжкие преступления, 4 ноября 2022, www.bbc.com/russian/news-63511583
- Приказ Министерства просвещения Российской Федерации, Федеральной службы по надзору в сфере образования и науки от 09.02.2024 № 89/208 „Об утверждении особенностей проведения государственной итоговой аттестации по образовательным программам основного общего и среднего общего образования, формы проведения государственной итоговой аттестации и условий допуска к ней в 2023/24, 2024/25, 2025/26 учебных годах”
- Савин Н., 2023. *Почему путинизм (еще) не является идеологией*, www.re-russia.net/discussion/0102/ (dostęp: 20.09.2024).
- Кравцов С. (2023). Причины СВО будут изучать как в 10-х, так и в 11-х классах, Министерство просвещения Российской Федерации, www.edu.gov.ru/press/7197/sergey-kravcov-prichiny-svo-budut-izuchat-kak-v-10-tak-i-v-11-klassah/ (dostęp: 23.10.2024)
- Сценарий занятия День защитника Отечества (а) 5–7 классы 20 февраля 2023 г.: 5.
- Сценарий занятия День защитника Отечества (б) 10–11 классы 20 февраля 2023 г.: 5–6.
- Сценарий занятия День Матери Спо. Материнский подвиг 21 ноября 2022 г.
- Сценарий занятия День Матери Спо. Материнский подвиг 21 ноября 2022 г.
- Сценарий занятия Наша Страна — Россия 5–7 классы. Что мы Родиной зовем? 12 сентября 2022 г.
- Сценарий занятия День Воссоединения Крыма С Россией (а) 8–9 классы, 20 марта 2023 г.: 7.
- Сценарий занятия День Воссоединения Крыма С Россией (б) 10–11 классы, 20 марта 2023 г.: 5.
- Указ № 400 Президента Российской Федерации от 02.07.2021 г., О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации.

- Указ № 309 Президента Российской Федерации от 07.05.2024 «О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года и на перспективу до 2036 года».
- Указ № 358 Президента Российской Федерации от 17.05.2023 «О Стратегии комплексной безопасности детей в Российской Федерации на период до 2030 года».
- Указ № 809 Президента Российской Федерации от 09.11.2022 г. Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей.
- Указ № 875. Президента Российской Федерации от 22.11.2023 г. О проведении в Российской Федерации Года семьи.
- Федеральная Рабочая Программа Основного Общего Образования Основы Безопасности И Защиты Родины (для 5–9 классов образовательных организаций) Москва — 2024: 5-7.
- Федеральный закон от 04.08.2023 № 479-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральный закон от 12.06.2024 № 139-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О физической культуре и спорте в Российской Федерации» и статью 84 Федерального закона. Об образовании в Российской Федерации.
- Федеральный закон от 13.06.2023 № 229-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации».
- Федеральный закон от 14.04.2023 № 124-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральный закон от 19.12.2023 N 618-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральный закон от 25.12.2023 № 639-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации».
- Федеральный закон от 25.12.2023 № 685-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» и статью 2 Федерального закона «О внесении изменений в Федеральный закон» «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральным законом от 13 июня 2023 г. № 251-ФЗ «О внесении изменения в статью 29 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральным законом от 24 июня 2023 г. № 264-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации».
- Федеральным законом от 29 мая 2023 № 189-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О дополнительных гарантиях по социальной поддержке детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей».
- Юдин Г., (2024). *О поколении после войны, 90-х и причинах «культы силы», Нормальные люди*, www.youtube.com/watch?v=bWAbDxI5Fc4 (dostęp: 20.10.2024).

Autorka:

AGNIESZKA SMÓLCZYŃSKA-WIECHETEK — dr, politolożka, adiunktka w Zakładzie Studiów Wschodnich na Wydziale Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie od 2022 roku pełni również funkcję kierowniczki kierunku Wschodoznawstwo oraz przewodniczącej Rady Programowej tego kierunku. Absolwentka Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM (2012), autorka rozprawy doktorskiej poświęconej białoruskiej emigracji politycznej w latach 1990–2004. Aktywnie działa w sektorze pozarządowym — od 2013 roku pełni funkcję prezesa Stowarzyszenia Centrum Wspierania Inicjatyw Międzynarodowych, a w latach 2007–2013 była koordynatorką projektów kulturalnych w Stowarzyszeniu Młodych Twórców „Ku Teatrowi”. Jest absolwentką programu European Association of the Schools of Political Studies przy Radzie Europy (2017). Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki społeczeństwa obywatelskiego i praw człowieka w Rosji i na Białorusi, systemów politycznych państw poradzieckich, polityki historycznej, migracji politycznych oraz militaryzacji dzieciństwa. Tłumaczka z języka rosyjskiego i białoruskiego.